

УДК 930.25:39(477)(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/101-11>**Світлана ЧИБИРАК,***orcid.org/0000-0002-5580-7210**кандидат історичних наук, доцент,**доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності**Волинського національного університету імені Лесі Українки**(Луцьк, Україна) chibirak.svitlana@vnu.edu.ua*

ДОКУМЕНТНА СПАДЩИНА МИКОЛИ СУМЦОВА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ НАУКИ

Метою дослідження є аналіз етнографічних поглядів та наукового доробку Миколи Сумцова, визначення основних напрямів його дослідницької діяльності та з'ясування значення праць ученого для розвитку української етнографії й вивчення культурної спадщини. Особливу увагу приділено характеристикам досліджень, у яких відображено результати наукових пошуків ученого, а також їхньому значенню для формування джерельної бази сучасних етнологічних досліджень. Основними методами дослідження стали методи синтезу та аналізу, що передбачали опрацювання етнографічних праць Миколи Сумцова, узагальнення наукових підходів ученого до вивчення народної культури українців та визначення їхнього впливу на розвиток етнографічної науки. Використання цих методів дало змогу комплексно розглянути зміст документної спадщини дослідника та її наукову цінність. У результаті вивчення встановлено, що документна спадщина Миколи Сумцова охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із культурною спадщиною українського народу. Учений висвітлював різноманітні аспекти народного побуту, аналізував звичаї, обряди, народні уявлення та особливості повсякденного життя українців. Його праці вирізняються комплексним поєднанням історичного, етнографічного, фольклористичного та культурологічного підходів. Документна спадщина Миколи Сумцова сприяла формуванню наукових засад української етнографії, збереженню відомостей про традиційну культуру українського народу та розвитку гуманітарного знання загалом. У дослідженні, показано, що документна спадщина Миколи Сумцова є важливим джерелом для осмислення процесів становлення української етнографічної науки та дослідження культурних особливостей українського народу.

Ключові слова: культурна спадщина, документна спадщина, етнографічна наука, традиційно-побутова культура українців, Микола Сумцов.

Svitlana CHYBYRAK,*orcid.org/0000-0002-5580-7210**Candidate of Historical Sciences, Associate Professor,**Associate Professor at the Department of Museum Studies, Monument Studies and Information and Analytical Activities Lesya Ukrainka Volyn National University**(Lutsk, Ukraine) chibirak.svitlana@vnu.edu.ua*

THE DOCUMENTARY HERITAGE OF MYKOLA SUMTSOV AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ETHNOGRAPHIC SCIENCE

The purpose of the study is to analyze the ethnographic views and scientific achievements of Mykola Sumtsov, to determine the main directions of his research activities and to clarify the significance of the scientist's works for the development of Ukrainian ethnography and the study of cultural heritage. Particular attention is paid to the characteristics of the studies that reflect the results of the scientist's scientific research, as well as their significance for the formation of a source base for modern ethnological research. The main methods of the study were the methods of synthesis and analysis, which involved the processing of the ethnographic works of Mykola Sumtsov, the generalization of the scientist's scientific approaches to the study of the folk culture of Ukrainians and the determination of their influence on the development of ethnographic science. The use of these methods made it possible to comprehensively consider the content of the researcher's documentary heritage and its scientific value. As a result of the study, it was established that the documentary heritage of Mykola Sumtsov covers a wide range of issues related to the cultural heritage of the Ukrainian people. The scientist covered various aspects of folk life, analyzed customs, rituals, folk ideas and features of everyday life of Ukrainians. His works are distinguished by a complex combination of historical, ethnographic, folklore and culturological approaches. The documentary heritage of Mykola Sumtsov contributed to the formation of the scientific foundations of Ukrainian ethnography, the preservation of information about the traditional culture of the Ukrainian people and the development of humanitarian knowledge in general. The study shows that the documentary heritage of Mykola Sumtsov is an important source for understanding the processes of formation of Ukrainian ethnographic science and the study of cultural features of the Ukrainian people.

Key words: cultural heritage, documentary heritage, ethnographic science, traditional everyday culture of Ukrainians, Mykola Sumtsov.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку гуманітарного знання особливого значення набуває вивчення документної спадщини видатних українських учених, яка є важливим джерелом для дослідження історії науки, культури та суспільства. Значний інтерес у цьому контексті становить науковий доробок Миколи Сумцова – відомого етнографа та фольклориста. Його праці містять цінні відомості про традиційно-побутову культуру українців, народні звичаї, обряди, вірування та особливості світогляду. Документна спадщина вченого не лише відображає стан етнографічних досліджень кінця XIX – початку XX ст., а й виступає важливим джерелом для сучасних наукових студій. У зв'язку з цим актуалізується потреба комплексного аналізу етнографічних праць Миколи Сумцова, визначення їхнього змістового наповнення та ролі у становленні української етнографічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення наукової спадщини Миколи Сумцова знайшло відображення у низці наукових праць. Однією з перших спроб комплексного дослідження його багатогранного доробку стала праця І. Шишова (Шишов, 2000). Спробу класифікувати етнографічну спадщину Миколи Сумцова здійснив В. Камінський (Камінський, 1926), який запропонував наступний поділ досліджень вченого: 1) про хліб, як основу добробуту народу; 2) про весілля та обрядові дії, пов'язані із ним, і події, що супроводжують людину, як-то родини, хрестини, смерть, похорони тощо; 3) про народну демонологію; 4) про природу. Значення наукової спадщини вченого для формування української національної ідентичності розкрито у дослідженні А. Загородньої (Загородня, 2023). Окремі аспекти бібліотечної діяльності та внеску Миколи Сумцова у розвиток бібліотечної справи проаналізовано Ю. Дейнеко (Дейнеко, 2024). Внесок вченого у дослідження українського писанкарства висвітлено у праці В. Ткаченка (Ткаченко, 2024). Водночас науковий доробок Миколи Сумцова залишається предметом подальших наукових студій, оскільки, як слушно зазначає М. Дмитренко, «кожен напрям його діяльності потребує етнографічного опрацювання» (Дмитренко, 2004: 4). Незважаючи на наявність окремих досліджень, документна спадщина вченого як важливе джерело вивчення розвитку української етнографічної науки ще не стала предметом спеціального комплексного аналізу.

Незважаючи на значний інтерес науковців до постаті Миколи Сумцова та окремих аспектів його наукової діяльності, документна спадщина вче-

ного як цілісний комплекс етнографічних джерел залишається недостатньо дослідженою. У науковій літературі переважно розглядаються окремі напрями його діяльності – фольклористичний, літературознавчий або культурологічний. Водночас потребують подальшого вивчення питання щодо місця етнографічних праць вченого у формуванні наукових засад української етнографії, їхньої джерельної цінності та значення для збереження культурної спадщини українського народу. Недостатньо висвітленим залишається й вплив документної спадщини Миколи Сумцова на розвиток сучасних етнологічних досліджень.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні документної спадщини Миколи Сумцова як важливої складової розвитку української етнографічної науки, аналізі основних напрямів його науково-етнографічної діяльності, визначенні особливостей дослідницького підходу вченого до вивчення традиційної культури українського народу та з'ясуванні значення його праць для становлення й подальшого розвитку етнографічних студій в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Микола Сумцов належить до когорти українських учених, які наприкінці XIX – на початку XX ст. заклали підвалини системного дослідження традиційної культури українського народу. Його наукова діяльність охоплювала широкий спектр етнографічних, фольклористичних, літературознавчих та культурологічних проблем. Особливе місце у творчому доробку вченого посідають праці, присвячені вивченню народного побуту, звичаїв, обрядів, вірувань і світоглядних уявлень українців.

Етнографічні студії Миколи Сумцова відзначаються прагненням розглядати явища народної культури в їхній історичній динаміці та взаємозв'язку із суспільними процесами. Учений намагався висвітлити різноманітні аспекти народного життя, простежити особливості побуту та господарської діяльності населення, а також з'ясувати місце традиційної культури у формуванні суспільної свідомості. Важливою рисою його наукового підходу стало поєднання історичного, етнографічного та фольклористичного аналізу.

Початок науково-етнографічної діяльності Миколи Сумцова пов'язаний із працею «Исторический очерк христианской демонологии» (1874 р.), у якій він досліджував походження та розвиток вірувань у надприродні сили. Учений проаналізував значний масив джерел XVI–XVIII ст., критично їх опрацював та систематизував. Ця праця стала одним із перших комплексних досліджень народної демонології у

вітчизняній науці. У ній Микола Сумцов з'ясовує звідки взялася віра в нечисту силу, «докладно розглядає дуалізм поганської та жидівської релігії...», дає повну картину як через усеньке середньовіччя розвивалась ідея про диявола» (Камінський, 1926: 17). Один із розділів цієї праці – «Очерк истории колдовства в Западной Европе» – став першою науковою публікацією молодого вченого, що вийшла у 1878 р. (Сумцов, 1878).

Подальший розвиток наукових інтересів ученого відобразився у магістерській дисертації «О свадьбах и свадебных обрядах, преимущественно русских» (1880 р.) та докторській дисертації «Хлеб в обрядах и песнях» (1885 р.) (Дмитренко, 2004: 4). У цих роботах Микола Сумцов досліджував символічне значення обрядових практик, роль хліба у народній культурі та особливості весільної обрядовості. Його праці стали вагомим внеском у розвиток етнології та фольклористики.

Однією з показових праць ученого є дослідження «К истории слободско-украинского чумачества», у якому розкрито особливості розвитку чумацького промислу на Слобожанщині (Сумцов, 1884). Микола Сумцов зазначав, що слобідське чумацтво за своїми організаційними та побутовими рисами суттєво не відрізнялося від чумацтва Чернігівщини чи Полтавщини.

Аналізуючи народне ставлення до цього промислу, дослідник звертав увагу на його подвійне сприйняття. Для самих чумаків період розквіту чумацтва асоціювався як «життя, правда в праці, але за те широкі і вільні» (Сумцов, 1884: 493). А от прості селяни «зі словом чумацтво поєднують нині уявлення про минувший золотий вік рибної торгівлі, коли риба на ярмарках і базарі продавалися дешево, і риба була смачна» (Сумцов, 1884: 493).

Особливу увагу Микола Сумцов приділив господарським аспектам чумацького промислу. Він детально описав маршрути чумацьких валок, які пролягали від Слобожанщини до Криму, Одеси, інших міст. Учений зафіксував тривалість подорожей, склад продовольчих запасів, а також особливості організації чумацького побуту під час далеких мандрівок. Так, «в Одесу із Боромля шли шість неділь, неділю проживали в Одесі... В Крим йшли чотири неділі, від двох до десяти днів проживали в Криму... За літо і осінь чумаки робили дві ходки на Південь» (Сумцов, 1884: 495), а для подорожі до Криму та назад чумаки брали з собою «по мірці пшона, 2,5 пуда сухарів (пуд дорівнює 16 кг – С. Ч.), 1,5 пуда печеного хліба, по 20 фунтів (близько 9 кг – С. Ч.) гречаної і пшонаної муки на галушки і десять фунтів сала на одну людину»

(Сумцов, 1884: 494). Цінність цих свідчень полягає в тому, що вони відтворюють повсякденне життя представників одного з найхарактерніших українських промислів XVIII–XIX ст.

Важливим елементом дослідження стала характеристика чумацької валки як своєрідної форми соціальної організації. За спостереженнями Миколи Сумцова, валка виконувала не лише господарські, а й соціально-захисні функції. Валка могла не дозволити чумаку продати волів чи воза, коли в котрогось чумака крали волів, тоді члени валки збиралися коштами і покривали втрату (Сумцов, 1884: 495).

Не менш цінними є зафіксовані вченим народні перекази та оповіді, які побутували серед чумаків. Так, один старий чумац «серйозно, розповідав нам, як одного разу, коли він ішов в Крим, ввечері зі степового озера вийшло два давніх водяних діда і, не витримавши людського ока, пірнули назад у воду» (Сумцов, 1884: 496). Чумаки, перебуваючи у постійних подорожах, виступали своєрідними носіями інформації, поширювачами новин та усної народної творчості. Завдяки цьому чумацьке середовище стало важливим осередком збереження та трансляції елементів народного світогляду, вірувань і легенд.

У дослідженні Микола Сумцов також простежив процес занепаду чумацтва у другій половині XIX ст., пов'язуючи його з розвитком залізничного транспорту та змінами в економічному житті суспільства. На думку вченого, місце чумаків поступово зайняли перевізники («хурщики»), які здійснювали доставку товарів від залізничних станцій та промислових підприємств.

Важливим етапом у розвитку української гуманітаристики стали публікації у журналі «Киевская старина» під назвою «Культурные переживания», у яких автор узагальнив власні спостереження над різними проявами духовної культури українського народу. Через аналіз окремих елементів народного життя Микола Сумцов прагнув виявити культурні нашарування різних історичних епох та простежити еволюцію традиційних уявлень українців. Лише в 1918 р. Микола Сумцов об'єднав їх у праці «Слобожане» (Сумцов, 1918).

У праці «Из украинской старины» (1905 р.) Микола Сумцов звернувся до дослідження різноманітних проявів традиційної культури українців, які на початку XX ст. швидко зникали під впливом модернізаційних процесів. На основі широкого кола джерел учений висвітлює особливості народного побуту, звичаїв, вірувань і фольклору (Сумцов, 1905). Праця стала важливим внеском у вивчення культурної спадщини України та засвід-

чила комплексний характер наукових зацікавлень дослідника.

Важливе місце у науковому доробку Миколи Сумцова посідали фольклористичні дослідження. Учений розглядав усну народну творчість як цінне джерело для вивчення історичного минулого, світогляду та духовної культури українського народу. Значна частина його праць присвячена аналізу народних пісень, дум, легенд і переказів. Дослідник прагнув не лише зафіксувати фольклорні тексти, а й пояснити їх походження, змістове наповнення та суспільне значення.

Особливу увагу Микола Сумцов приділив творчості Тараса Шевченка. У працях «О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка» (Сумцов, 1898), «Этнографизм Тараса Шевченка» (Сумцов, 1913) та «Любимые народные песни Т. Г. Шевченка» (Сумцов, 1914) він розкривав зв'язок творчості Кобзаря з українською народною традицією. Науковець доводив, що фольклор був одним із ключових джерел формування художнього світу поета. Аналізуючи твори Т. Шевченка, Микола Сумцов звертав увагу на використання народнопоетичних образів, символів, сюжетів та мотивів, які відображали особливості народного світогляду.

Не менш важливими є праці вченого, присвячені розвитку української етнографії та її представникам. У роботі «Діячі українського фольклору» він подав характеристику провідних збирачів та дослідників народної творчості, окресливши їхній внесок у становлення української гуманітарної науки (Сумцов, 1910). Праця є

цінним джерелом для вивчення історії української етнографії та фольклористики, оскільки містить відомості про наукові здобутки дослідників XIX – початку XX ст.

Значний інтерес становлять праці Миколи Сумцова, присвячені осмисленню сучасного йому стану етнографічної науки. У дослідженні «Современная малорусская этнография» (Сумцов, 1895: 186–198; Сумцов, 1895: 36–49) вчений здійснив ґрунтовний огляд основних напрямів розвитку етнографічних студій, проаналізував здобутки українських дослідників та окреслив перспективи подальшого вивчення народної культури. Важливо, що автор розглядав етнографію як комплексну науку, здатну пояснити історичні та культурні процеси, які відбувалися в українському суспільстві.

Висновки. Таким чином, документна спадщина Миколи Сумцова засвідчує прагнення вченого комплексно дослідити культурне життя українського народу. Його праці охоплюють широкий спектр тем, присвячених культурній спадщині, літературі, історії науки. Особливе значення наукового доробку Миколи Сумцова полягає у збереженні численних відомостей про елементи народної культури, значна частина яких упродовж XX ст. зазнала трансформації або була втрачена. Завдяки його працям сучасні дослідники мають можливість реконструювати окремі аспекти традиційного способу життя, світоглядних уявлень та духовних цінностей українського народу. У цьому контексті документна спадщина вченого виступає важливим джерелом не лише для етнології, а й для гуманітарних дисциплін загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дейнеко Ю. Бібліотечна діяльність Миколи Федоровича Сумцова. *Наука в соціокультурному розвитку людства: історичне становлення і сучасний стан*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2024. С. 186–188.
2. Дмитренко М. Видатний український народознавець Микола Сумцов. *Народна творчість та етнологія*. 2004. № 3. С. 3–14.
3. Загородня А. А. Наукова спадщина Миколи Сумцова. *Наука та освіта в умовах воєнного часу*. Матеріали Міжнародної наук.-практ. конференції. Дніпро, 2023. С. 64–66.
4. Камінський В. Етнографія та її питання в працях академіка Сумцова. *Записки історико-філологічного відділу УАН*. Київ, 1926. Кн. 7–8. С. 16–46.
5. Сумцов М. Діячі українського фольклору. (З XIX т. Сборника Харьковского историко-филологического общества). Харків: Печатне діло, 1910. 37 с.
6. Сумцов М. Ф. Слобожане: історико-етнографічна розвідка. Харків: Союз, 1918. 240 с.
7. Сумцов Н. Из украинской старины. Харьков: Печатное дело, 1905. 162 с.
8. Сумцов Н. К истории Слободско-Украинского чумачества. *Киевская старина*. Ежемесячный исторический журнал. 1884. № 3. С. 493–498.
9. Сумцов Н. Любимые народные песни Т. Г. Шевченка. *Украинская жизнь*. Ежемесячный научно-литературный и общественно-политический журнал. 1914. Кн. 2. С. 18–23.
10. Сумцов Н. О мотивах поэзии Т. Г. Шевченка. *Киевская старина*. Ежемесячный исторический журнал. 1898. № 2. С. 210–228.
11. Сумцов Н. Современная малорусская этнография. *Киевская старина*. Ежемесячный исторический журнал. 1895. Т. 49. С. 186–198.
12. Сумцов Н. Современная малорусская этнография. *Киевская старина*. Ежемесячный исторический журнал. 1895. Т. 50. С. 36–49.

13. Сумцов Н. Ф. Очерк истории колдовства в западной Европе: отрывок из студенческого сочинения: «Очерк истории христианской демонологии». 1874. Харьков: Университетская типография, 1878. 34 с.
14. Сумцов Н. Ф. Етнографизм Тараса Шевченко. *Этнографическое обозрение*. 1913. Кн. 98–99. № 3–4. С. 88–102.
15. Ткаченко В. М. Внесок Миколи Сумцова в дослідження писанкарства. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2024. Вип. 38. С. 159–167.
16. Шишов І. Українознавець: спроба першого прочитання наук. пр. М. Ф. Сумцова. Харків : Майдан, 2000. 171 с.

REFERENCES

1. Deineko Yu. (2024) Bibliotechna diialnist Mykoly Fedorovycha Sumtsova. [Library activity of Mykola Fedorovych Sumtsov]. *Nauka v sotsiokulturnomu rozvytku liudstva: istorychne stanovlennia i suchasnyi stan: Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii molodykh vchenykh*. Kharkiv: Natsionalnyi universytet tsyvilnoho zakhystu Ukrainy. 186–188. [in Ukrainian].
2. Dmytrenko M. (2004) Vydatnyi ukraïnskyi narodoznavets Mykola Sumtsov. [Outstanding Ukrainian ethnologist Mykola Sumtsov]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. 3. 3–14. [in Ukrainian].
3. Zahorodnia A. A. (2023) Naukova spadshchyna Mykoly Sumtsova. [Scientific legacy of Mykola Sumtsov]. *Nauka ta osvita v umovakh voïennoho chasu. Materialy Mizhnarodnoi nauk.-praktych. konferentsii*. Dnipro. 64–66. [in Ukrainian].
4. Kaminskyi V. (1926) Etnohrafiia ta yii pytannia v pratsiakh akademika Sumtsova. [Ethnography and its issues in the works of Academician Sumtsov]. *Zapysky istoryko-filolohichnoho viddilu UAN*. Kyiv. 7–8. 16–46. [in Ukrainian].
5. Sumtsov M. (1910) Diiachi ukraïnskoho folkloru. [Figures of Ukrainian folklore]. (*Z XIX t. Sbornyka Kharkovskoho istoryko-fylolohicheskoho obshchestva*). Kharkiv: Pechatne dilo. 37. [in Ukrainian].
6. Sumtsov M. F. (1918) Slobozhane: istoryko-etnografichna rozvidka. [Slobozhane: historical and ethnographic research]. Kharkiv: Soiuz. 240. [in Ukrainian].
7. Sumtsov N. (1905) Iz ukraïnskoy starinyi. [From Ukrainian antiquity]. Kharkov: Pechatnoe delo. 162. [in Russian].
8. Sumtsov N. (1884) K istorii Slobodsko-Ukraïnskogo chumachestva. [On the history of Sloboda-Ukrainian plagues]. *Kievskaya starina. Ezhemesechnyi istoricheskiy zhurnal*. 3. 493–498. [in Russian].
9. Sumtsov N. (1914) Lyubimyie narodnye pesni T. G. Shevchenka. [Favorite folk songs of T. G. Shevchenko]. *Ukraïnskaya zhizn. Ezhemesyachnyi nauchno-literaturnyi i obshchestvenno-politicheskiy zhurnal*. 2. 18–23. [in Russian].
10. Sumtsov N. (1898) O motivah poezii T. G. Shevchenka. [About the motives of T. G. Shevchenko's poetry]. *Kievskaya starina. Ezhemesechnyi istoricheskiy zhurnal*. 2. 210–228. [in Russian].
11. Sumtsov N. (1895) Sovremennaya malorusskaya etnografiya. [Contemporary Little Russian ethnography]. *Kievskaya starina. Ezhemesechnyi istoricheskiy zhurnal*. 49. 186–198. [in Russian].
12. Sumtsov N. (1895) Sovremennaya malorusskaya etnografiya. [Contemporary Little Russian ethnography]. *Kievskaya starina. Ezhemesechnyi istoricheskiy zhurnal*. 50. 36–49. [in Russian].
13. Sumtsov N. F. (1878) Ocherk istorii koldovstva v zapadnoy Evrope: otryivok iz studencheskogo sochineniya: «Ocherk istorii hristianskoy demonologii». [Essay on the history of witchcraft in Western Europe: an excerpt from a student essay: "Essay on the history of Christian demonology"]. 1874. Kharkov: Universitetskaya tipografiya. 34. [in Russian].
14. Sumtsov N. F. (1913) Etnografizm Tarasa Shevchenko. [Ethnography of Taras Shevchenko]. *Etnograficheskoe obozrenie*. 98–99. 3–4. 88–102. [in Russian].
15. Tkachenko V. M. (2024) Vnesok Mykoly Sumtsova v doslidzhennia pysankarstva. [Mykola Sumtsov's contribution to the study of pysankarst]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. 38. 159–167. [in Ukrainian].
16. Shyshov I. (2000) Ukraïnoznaveets : spoba pershoho prochytannia nauk. pr. M. F. Sumtsova. [Ukrainologist: an attempt at the first reading of the scientific works of M. F. Sumtsov]. Kharkiv: Maidan. 171. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 24.06.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 13.08.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 02.09.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)

